

19.00.00 – ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ УСУЛЛАРИНИ САМАРАЛИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК МАСАЛАЛАРИ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.78.23.012>

Умаров Бахриддин Мингбаевич

*ТДПУ, «Амалий асихология» кафедраси профессори, психология
фанлари доктори, профессор*

Аннотация: *Мазкур мақола таълим тизимидаги интерфаол педагогик технологиларнинг педагогик-психологик масалаларига бағишланган. Шунингдек, мақолада таълим олувчилар фаолиятини фаоллаштириши методлари, уларнинг мустақил фикрлаши, ўзлаштириши даражасини ошириши бўйича психологик мулоҳазалар баён этилади.*

Калим сўзлар: *Шахс, мустақил фикрлаш, ақлан етук, руҳан тетик, маънан баркамол, тарбия, ижодкор шахс, ишонч ҳисси, руҳий жараён, фикр, дарс, муносабат.*

Аннотация: *Статья посвящена педагогическим и психологическим вопросам применения интерактивных педагогических технологий в системе образования. В статье также описаны методы активизации деятельности учащихся, их самостоятельного мышления и психологические рассмотрение для повышения уровня усвоения знаний.*

Ключевые слова: *Личность, независимое мышление, умственно зрелая, духовно бдительная, духовно зрелая, образованная, творческая личность, чувство уверенности, умственный процесс, мысль, урок, отношение.*

Abstract: *The article is devoted to the pedagogical and psychological issues of the use of interactive pedagogical technologies in the education system. The article also describes methods of enhancing the activity of students, their independent thinking and psychological consideration to increase the level of assimilation of knowledge.*

Keywords: *Personality, independent thinking, mentally mature, spiritually alert, spiritually mature, educated, creative person, sense of confidence, mental process, thought, lesson, attitude.*

Ҳозирги кунда таълим жараёнида интерфаол услублар (инновацион педагогик ва ахборот технологиялари)дан фойдаланиб, таълимнинг самарадорлигини кўтаришга бўлган кизиқиш, эътибор кундан-кунга

кучайиб бормоқда. Замонавий технологиялар қўлланилган машғулотлар талабалар эгаллаётган билимларни ўзлари қидириб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, ҳатто хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига қаратилган. Ўқитувчи бу жараёнда шахс ва жамоанинг ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратади, шу билан бир қаторда, бошқарувчилик, йўналтирувчилик вазифасини бажаради. Бундай ўқув жараёнида талаба (ёки ўқувчи) асосий фигурага айланади.

Назаримизда бугунги кунда таълим муассасаларининг ўқув - тарбиявий жараёнида педагогик технологиялардан фойдаланишга алоҳида эътибор берилётганининг асосий сабаблари кўйидагиларда намоён бўлмоқда:

а) педагогик технологияларда шахсни ривожлантирувчи таълимни амалга ошириш имкониятининг кенглигида ва «Таълим тўғрисида»ги Қонунда ривожлантирувчи таълимни амалга ошириш масаласига алоҳида эътибор қаратилганлиги;

б) педагогик технологиялар ўқув - тарбия жараёнига тизимли фаолият ёндашувини кенг жорий этиш имкониятини бераётганлиги;

в) педагогик технология ўқитувчинини таълим - тарбия жараёнининг мақсадларидан бошлаб, ташхис тизимини тузиш ва бу жараён кечишини назорат қилишгача бўлган технологик занжирни олдиндан лойиҳалаштириб олишга ундашлиги;

г) педагогик технология янги воситалар ва ахборот усулларини қўллашга асосланганлиги сабабли, уларнинг қўлланилиши «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» талабаларини амалга оширишни таъминлаётганлиги ва бошқалар.

Маълумки, ўқув тарбия жараёнида педагогик технологияларнинг тўғри жорий этилиши ўқитувчининг бу жараёнда асосий ташкилотчи ёки маслаҳатчи сифатида фаолият юритишига олиб келади. Бу эса талаба (ёки ўқувчи)дан кўпроқ мустақилликни, ижодни ва иродавий сифатларни талаб этади.

Кузатишлардан маълум бўлишича, педагогик технология асосида ўтказилган машғулотлар ёшларнинг муҳим ҳаётий ютуқ ва муаммоларига ўз муносабатларини билдиришларига интилишларини қондириб, уларни фикрлашга, ўз нуқтаи назарларини асослашга имконият яратади.

Шунинг учун ҳам, таълим муассасаларининг ўқув - тарбиявий жараёнида замонавий ўқитиш услублари - интерфаол услублар, инновацион технологияларнинг ўрни ва аҳамияти беқиёсдир. Педагогик технология ва уларнинг таълимда қўлланишига оид билимлар, тажрибалар талаба (ёки ўқувчи)ларни билимли ва етук малакага эга

бўлишларини таъминлайди.

Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва талаба (ёки ўқувчи) фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерфаол услублардан фойдаланилади.

Интерфаол («inter» - бу ўзаро, «act» - ҳаракат қилмоқ) - ўзаро ҳаракат қилмоқ ёки ким биландир суҳбат, мулоқот тартибида бўлишни англатади. бошқача сўз билан айтганда, ўқитишнинг интерфаол услубиётлари билиш ва коммуникатив фаолиятни ташкил этишнинг махсус шакли бўлиб, унда таълим олувчилар билиш жараёнига жалб қилинган бўладилар, улар биладиган ва ўйлаётган нарсаларни тушуниш ва фикрлаш имкониятига эга бўладилар [1]. Итерфаол дарсларда ўқитувчининг ўрни қисман талаба (ёки ўқувчи)ларнинг фаолиятини дарс мақсадларига эришишга йўналтиришга олиб келади.

Бу услубларнинг ўзига хослиги шундаки, улар фақат педагог ва талаба (ёки ўқувчи)ларнинг биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади. Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга:

- талаба (ёки ўқувчи)нинг дарс давомида бефарқ бўлмасликка, мустақил фикрлаш, ижод қилиш ва изланишга мажбур этилиши;

- талаба (ёки ўқувчи)ларнинг ўқув жараёнида фанга бўлган қизиқишларини доимийлигини таъминланиши;

- талаба (ёки ўқувчи)ларнинг фанга бўлган қизиқишларини мустақил равишда ҳар бир масалага ижодий ёндашган ҳолда кучайтирилиши;

- педагог ва талаба (ёки ўқувчи)ларнинг ҳамкорликдаги фаолиятини доимий равишда ташкил этилишлари киради [3].

Педагогик технология масалаларини ва муаммоларини ўрганаётган баъзи ўқитувчилар, тадқиқотчилар ва амалиётчиларнинг фикрича, педагогик технология - фақат ахборот технологияси билаи боғлиқ ҳамда ўқитиш жараёнида қўлланиши зарур бўлган ўқитишнинг техник воситалари, компьютер, проектор ёки бошқа техник воситалар деб қаралади. Бизнинг фикримизча, педагогик технологиянинг асосий негизи - ўқитувчи ва талаба (ёки ўқувчи)нинг белгиланган мақсаддан кафолатланган натижага ҳамкорликда эришишлари учун танлаган технологияларига боғлиқ [5]. Ўқитиш жараёнида, мақсад бўйича кафолатланган натижага эришишда қўлланиладиган ҳар бир таълим технологияси ўқитувчи ва талаба (ёки ўқувчи) ўртасида ҳамкорлик фаолиятини ташкил эта олса, ҳар иккаласи ижобий натижага эриша олса, ўқув жараёнида талаба (ёки ўқувчи)лар мустақил фикрлаб, ижодий ишлаб, изланиб, таҳлил этиб, ўзлари хулоса қила олсалар, ўзларига, гуруҳга, гуруҳ эса уларга баҳо бера олса, ўқитувчи эса уларнинг бундай

фаолиятлари учун имконият ва шароит ярата олса, бизнинг фикримизча, ана шу - ўқитиш жараёнининг асоси ҳисобланади. Ҳар бир дарс, мавзу, ўқув предметининг ўзига хос технологияси бор.

Педагогик мақсаднинг амалга ошиши ва кафолатланган натижага эришиш ўқитувчи ва талаба (ёки ўқувчи)нинг ҳамкорликдаги фаолияти, улар қўйган мақсад, танлаган мазмун, услуб, шакл, воситага, яъни технологияга боғлиқ.

Ўқитувчи ва талаба (ёки ўқувчи)нинг мақсаддан натижага эришишида қандай технологияни танлашлари улар ихтиёрида, чунки ҳар иккала томоннинг асосий мақсади аниқ натижага эришишга қаратилган бўлиб, бунда талаба (ёки ўқувчи)ларнинг билим савияси, гуруҳ характери, шароитга қараб, ишлатиладиган технология танланади. Масалан, натижага эришиш учун балки, компьютер билан ишлаш лозимдир, балки фильм (ёки тарқатма материал, чизма ва плакат, ахборот технологияси, турли адабиётлар) керак бўлар. Буларнинг ҳаммаси ўқитувчи ва талаба (ёки ўқувчи)ларга боғлиқ.

Шу билан бирга ўқув жараёнини олдиндан лойиҳалаштириш зарур. Бу жараёнда ўқитувчи ўқув предметининг ўзига хос томонини, жой ва шароитни, энг асосийси, талаба (ёки ўқувчи)ларнинг имконияти ва эҳтиёжини ва ҳамкорликдаги фаолиятни ташкил эта олишини ҳисобга олиши керак. Шундагина, керакли кафолатланган натижага эришиш мумкин. Қисқача айтганда, талаба (ёки ўқувчи)ни таълимнинг марказига олиб чиқиш керак.

Таълим олувчи марказда бўлган ёндошувнинг фойдали жиҳатлари қуйидагиларда намоён бўлади:

- таълим самараси юқорироқ бўлган ўқиш – ўрганиш юзага келади;
- таълим олувчининг юқори даражада рағбатлантирилиши намоён бўлади;
- илгари орттирилган билимнинг ҳам эътиборга олиниши назарда тутилади;
- ўқиш шиддатини таълим олувчининг эҳтиёжига мувофиқлаштирилиши юзага келади;
- таълим олувчининг ташаббускорлиги ва масъулиятининг қўллаб-қувватланиши таъминланади;
- амалда бажариш орқали ўрганиши пайдо бўлади;
- икки тарафлама фикр - мулоҳазаларга шароит яратилади.

Унутмаслик лозимки, анъанавий дарс шаклини сақлаб қолган ҳолда, унга турли - туман таълим олувчилар фаолиятини фаоллаштирадиган методлар билан бойитиш таълим олувчиларнинг ўзлаштириш даражасининг кўтарилишига олиб келади. Бунинг учун дарс жараёни оқилона ташкил қилиниши, таълим берувчи томонидан таълим

олувчиларнинг қизиқишини орттириб, уларнинг таълим жараёнида фаоллиги муттасил рағбатлантирилиб турилиши, ўқув материални кичик-кичик бўлақларга бўлиб, уларнинг мазмунини очишда ақлий ҳужум, кичик гуруҳларда ишлаш, баҳс-мунозара, муаммоли вазият, йўналтирувчи матн, лойиҳа, ролли ўйинлар каби методларни қўллаш ва таълим оловчиларни амалий машқларни мустақил бажаришга ундаш талаб этилади.

Интерфаол таълим методларининг педагогик - психологик моҳияти шундаки, оддий мунозарада баҳслашувчилар кўпроқ онгли, асосли фикрларни баён этишга ҳаракат қиладилар. Бунда эса баҳслашувчиларга мияга қандай фикр қўйилиб келса, уни танқидсиз ва асосламай эркин, «тилга нима келса», лекин навбатма-навбат айтиш имконияти берилади. Бу нарса кўпроқ муаммо анча нотаниш, савол мураккаб ёки ноаниқ бўлган шароитларда қўл келади. Яъни, бунда «эркин ассоциациялар»га имкон берилади ва охир оқибат гуруҳнинг ўзи маълум рационал «мағзни» ажратиб олади [4].

Интерфаол таълим усулларида бири брейншторминг усули ҳисобланади. Бу усул ёрдамида йирик лойиҳаларни режалаштириш ва олдиндан унинг натижаларини башорат қилиш жараёнлари амалга ошади. Бироқ, кейинчалик айрим мутахассислар уни фақат ностандарт, ўзига хос ечим бўлган вазифаларни муҳокама қилгандагина қўллаш мумкин, деган фикрни билдира бошладилар. Аммо, тўғри ташкил этилган брейнштормингнинг амалий афзалликлари кўп. Фақат бунда қуйидаги қоидаларга риоя қилиш керак:

- жумлалар жуда қисқа бўлиши керак, уларнинг асосланиши шарт эмас;
- ҳар қандай жумла ёки фикр танқид қилиниши мумкин эмас, яъни фикрлар танқиддан ҳолидир;
- мантиқий фикрлардан кўра, фантастик ёки қўққисдан, тасодифан мияда пайдо бўлган фикр муҳимроқ;
- фикр ёки билдирилган қисқа мулоҳаза қайд этилади;
- билдирилган фикр ёки ғоялар у ёки бу иштирокчиники, деб ажратилмайди, яъни улар - муаллифсиздир;
- фикр ёки яхши ғояларни танлаш алоҳида «танқидчилар» ёки гуруҳнинг норасмий лидерлари томонидан амалга оширилади [2].

Амалий машғулотларни баҳс - мунозара шаклида ўтказилиши болаларга олдиндан айтилиши ва уларнинг тайёргарлик кўришлари учун саволлар берилиб қўйилиши мақсадга мувофиқдир. Баҳс иштирокчилари ҳаяжонланмасликлари учун машғулот бошланишидан аввал уларнинг ўзларини эркин тутишлари учун айрим енгиллаштирувчи машқлар, бошқача қилиб айтганда, психогимнастик машқлар ўтказиш тавсия

этилади. Масалан, ана шу мақсадда ўтказиладиган психогимнастик машқларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

Ўқитувчи гуруҳни айлана шаклида туришлари сурайди ва аъзоларни навбатма-навбат ўртага чиқариб, гуруҳ билан хоҳлаган тарзда, лекин самимий саломлашиш сўралади. Кейин гуруҳдан кимнинг саломи кўпроқ ёққанини сўрайди.

Гуруҳ аъзолари ўқитувчи атрофида ярим айлана шаклида туришади. Навбат билан гуруҳ аъзолари ўртага чиқиб, хоҳлаган аъзо билан сўзсиз, лекин очиқ юз билан мимика воситасида саломлашиш ва бирор фикрни билдириши сўралади.

Ҳамма доира шаклида ўтиради ва ўқитувчи олиб келган копток навбат билан мулоқот қатнашчиларига отилади, фақат кимга отилса, ўша одамнинг кучли, яхши бир сифати айтилиб, сўнг ирғитилади. Ўқитувчи коптокнинг албатта ҳар бир кишига тегишини назорат қилади.

Бу каби машқлар мунозара қатнашчилари ўртасида ўзаро тангликнинг бўлмаслиги ва ўз фикрини баён этаётганда ўқитувчидан тортинмаслиги учун ўзига хос тренинг ҳисобланади.

Ўқитувчи мунозарани бошлар экан, иштирокчилар онгига қуйидагиларни етказа олиши керак:

а) машғулот ҳар бир иштирокчига албатта фойдали бўлади ва улар бир-бирларига ёрдам бериш учун келганлар;

б) мунозара ўзаро мулоқотнинг бир шакли бўлиб, ҳар бир иштирокчи бир-бирига очиқ ва самимий муносабатда бўлсин;

в) мунозара иштирокчиларнинг ўзаро тажрибаларини алмашинишлари учун қулай шароитдир;

г) фикр баён этишда керак бўлса, таваккал қилайлик, лекин индамаслик шиоримиз бўлмасин;

д) мунозара пайтида кўп ёзиш шарт эмас;

е) агар бирор нарса тушунарли бўлмаса, уни сўрашдан тортинманг;

ж) билган билимларимизни бир-биримиздан аямаймиз, чунки бошқалар ҳам бундан манфаатдор бўлсинлар, «яширинган билим - билим эмас»лиги унутмайлик!

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, таълим - тарбия жараёнида инновацион, интерфаол таълим усулларида фойдаланишда педагогик - психологик талабаларга риоя қилиш орқали таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш талабаларда мустақил фикрлашни, таълимга қизиқишни, ҳамкорликни шакллантиради ва талаба фаолиятини дарс мақсадларига эришишга йўналтириш учун хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. Т.,

2003.

2. Беспалко В.П. Педагогика и прогрессивные технология обучения. - М., 1995.

3. Йўлдошев Ж.Ғ. Янги педагогик технологиялар йўналишлари, муаммолари, ечимлари. //Халқ таълими. 1999, № 4.

4. Каримова В.М., Суннатов Р.И., Тожибоева Р.Н. Мустақил фикрлаш: (Академик лицейлар ва касб-хунар коллежлари ўқувчилари учун ўқув қўлланма) – Т.: Шарқ, 2000. – 112 б.

5. Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологияларни амалиётга қўллаш. Тошкет - 2000.